

УДК 340.12

V. Desiatnyk

THE PROBLEM OF SCIENTIFIC OF THEORIES

В.О. Десятник

*кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного та трудового права, адвокат
Київський університет права
Національної академії наук України*

ПРОБЛЕМА НАУКОВОСТІ ТЕОРІЙ

Постановка проблеми. Пробно висунута автором цієї статті фундаментальна логіко-методологічна концепція критично-правового мислення¹ ґрунтується на одному із впливових напрямків західної філософії науки «критичний розум»². Ця філософія науки, на відміну від сучасної української юридичної науки, аргументовано стверджує: теорія, що не спростовна жодною мислимою подією, є ненауковою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософи Х. Альберт, П. Бернайс, В.М. Садовський, І.З. Шишков, Д.П. Сепетий та ін. поділяють погляди філософії науки «критичний розум» щодо спростовності як критерію розмежування науки та ненауки. Натомість українська юридична наука дотримується традиційного принципу підтвердження теорій як критерію їх науковості: акад. М.І. Козюбра вказує на критерії науковості, до яких, зокрема, відносить обґрунтованість, верифікованість, і стверджує, що без відповідності цим критеріям жодна система знань на статус науки претендувати не може [1, с. 112]; акад. П.М. Рабінович рекомендує дотримуватися загальнометодологіч-

---

¹ Див. мою концептуальну статтю «Критично-правове мислення» // Часопис Київського університету права. — 2014. — № 3.

² Засновником філософії науки «критичний розум» є Карл Раймонд Поппер (1902–1994), австро-англійський філософ, один із найвидатніших філософів ХХ ст., логік, методолог, автор знаменитих праць: «Відкрите суспільство та його вороги», «Злиденність історизму», «Логіка наукового дослідження», «Припущення та спростування», «Об'єктивне знання». — В.Д.

ного постулату «встановлення єдиної істини, імовірність якої можна довести й перевірити за посередництвом певного об'єктивного критерію» [2, с. 212]; проф. М.С. Кельман розглядає сучасну науку як діяльність з виробництва, зокрема, достовірного, обґрунтованого знання [3, с. 7].

Метою статті є спроба більш детального пояснення позицій філософії науки «критичний розум» щодо проблеми науковості теорій. Ці позиції разом із антиіндуктивізмом, критерієм розмежування науки та ненауки, гіпотетичністю наукового знання, його об'єктивністю та зростанням, науковим методом тощо¹ є засадами філософії науки «критичний розум», а отже, й пробно висунутої мною логіко-методологічної концепції критично-правового мислення.

Основні результати дослідження. Лорд Е. Боил вражений масштабами вкладу К.Поппера в західну наукову думку. Йдеться насамперед про центральну тезу: «критерієм наукового статусу теорії є її фальсифікованість, спростованість чи перевірюваність ... Кожна справжня перевірка теорії — це спроба фальсифікувати, чи спростувати її ...» [4, с. 342]. Перевага, що надається попперівським критеріям спростованості, над підтвердженням, пов'язана з тією обставиною, що в науці нас в основному цікавлять загальні закони, які за своєю логічною структурою не можуть бути доведені одним конкретним прикладом, але цілком можуть бути тільки одним конкретним прикладом спростовані [4, с. 155]. К. Поппер з надзвичайною послідовністю пов'язує всі аспекти своєї епістемології та методології з єдиною ідеєю спростованості [4, с. 272].

1. Перевірюваність теорій є їх спростованість. У лекції, прочитаній в Кембриджі (1953 р.), К. Поппер сформулював, зокрема, такі висновки: легко отримати підтвердження, або верифікації, майже для кожної теорії, якщо ми шукаємо підтвержень; кожна «хороша» наукова теорія є певною забороною: вона забороняє появу певних подій, чим більше теорія забороняє, тим вона краща; теорія, що не спростована жодною мислимою подією, є ненауковою, неспростованість є не перевагою теорії (як часто думають), а її недоліком; кожна справжня перевірка теорії є спробою її фальсифікувати, тобто спростувати, перевірюваність є спростованість, при цьому існують ступені перевірюваності, одні теорії більш перевірювані, більшою мірою спростовні, ніж інші; підтверджувальне свідчення не повинно прийматися за винятком тих випадків, коли воно є результатом справжньої перевірки теорії. Це означає, що його слід розуміти як результат серйозної, але безуспішної спроби спростувати теорію; деякі справді перевірювані теорії після того, як виявлена їх хибність, все-таки підтримуються їхніми прихильниками, наприклад, за допомогою введення таких допоміжних припущень *ad hoc* (щодо цього випадку — лат.) або за допомогою такої переінтерпретації *ad hoc* теорії, які звільняють її від спростування. Така процедура завжди можлива, але вона рятує теорію від спростування тільки ціною знищення або принаймні зменшення її наукового статусу. Все

¹ Опис цих методологічних засад див. у моїх статтях, опублікованих в Часописі Київського університету права. — 2014. — № 4; 2015. — № 1–4). Спростованість як критерій розмежування науки та ненауки був описаний спрощено як методологічний постулат (див. Часопис Київського університету права. — 2015. — № 1).

сказане К. Поппер підсумовував у такому твердженні: критерієм наукового статусу теорії є її спростовність чи перевірюваність [5, с. 36–37].

2. Спростовність теорій замість їх підтвердження. Спростування досвідом є хоча й важливим, але частковим випадком більш загальної процедури – процедури раціональної критики, пошуку аргументів проти цієї теорії. Теорія може бути спростована не лише через безпосереднє зіставлення зі спостережуваними фактами, які їй суперечать, але й через виявлення в ній внутрішніх логічних суперечностей, а також через виявлення суперечностей між цією теорією та іншими теоріями, які вважаються істинними. Якщо теорія витримує раціональну критику (зокрема, всі перевірки досвідом, які ми можемо для неї придумати, та які, у випадку хибності теорії, з великою ймовірністю її б спростували), то ми можемо умовно прийняти її за істинну. Умовність означає, що спроби раціональної критики, спростування теорії можуть продовжуватися, і якщо в цьому процесі будуть виявлені нові аргументи й факти, які спростовують теорію, то варто переглянути наше рішення й визнати цю теорію хибною. Як правило, спроби спростування раніше чи пізніше виявляють слабкі місця теорії та змушують науковців до пошуку нових, кращих теорій, які краще витримують спроби спростування, – завдяки чому й здійснюється розвиток знання [6, с. 79–80]. Раніше вважалося, що пізнання починається зі спостережень і досвіду, на основі яких потім у результаті їх узагальнення формулюються гіпотези, натепер, згідно з новою методологічною установкою, теорії не виникають із наших спостережень та експериментів, а лише перевіряються на них, тобто філософія науки «критичний розум» не відмовляється зовсім від спостережень та експериментів, вони просто відіграють роль перевірок. Однак ця філософія науки заперечує будь-яку можливість індуктивної методології, тому що індуктивний процес практично неможливий, це міф [7, с. 105].

Д. Міллер, провідний представник британської філософії науки «критичний розум», стверджує, що К. Поппер правильно вирішив юмівську проблему індукції в «Логіці наукового дослідження» [8, с. 2]. Намагаючись зрозуміти світ, люди висувають гіпотези, створюють теорії та формулюють закони, але вони ніколи не можуть з упевненістю сказати, що зі створеного ними – істинне. Єдине, на що вони здатні, – це виявити хибу в своїх поглядах й відкинути її. Постійно виявляючи й відкидаючи хибу, вони таким чином можуть наблизитися до істини. Це виправдовує їх прагнення до пізнання й обмежує скептицизм. Наукове пізнання й філософія науки спираються на дві фундаментальні ідеї: ідею про те, що наука здатна дати й дає нам істину, та ідею про те, що наука звільняє нас від помилок і забобонів. К. Поппер відкинув першу з них і поклав в основу своєї методології другу. Підтвердити можна все, що завгодно, – це ще не свідчить про науковість. Те, що певне твердження або система тверджень говорять про світ, проявляється не в підтвердженні їх досвідом, а в тому, що досвід може їх спростувати. Якщо система спростовується за допомогою досвіду, то вона суперечить дійсному стану справ, але це якраз і свідчить про те, що вона щось говорить про світ [9, с. 433; 10, с. 566–567]. Емпірична система повинна допускати спростування шляхом досвіду [11, с.18].

3. Критична перевірка теорій замість їх обґрунтування. В статті «Що є діалектика?» (1940 р.) К. Поппер, підкреслюючи важливість ролі критики й перевірки в обговоренні теорій, пояснює, що критика й перевірка йдуть поруч: теорія піддається критиці з різних сторін, і критика дозволяє виявити ті моменти теорії, які можуть виявитися уразливими. Перевірка ж теорії досягається за допомогою як можна більш суворого випробування цих вразливих місць [12, с. 2]. У статті «Логіка соціальних наук» (1961 р.) К. Поппер наголошує, що будь-яка критика полягає у спробах спростування [13, с. 89]. Х. Альберт, провідний представник філософії науки «критичний розум» в Німеччині, порівнює ідею критичної перевірки теорій та ідею обґрунтування теорій. У програмній праці «Трактат про критичний розум» (1970 р.) він показує, що послідовне застосування ідеї обґрунтування – ідеї позитивного виправдання – призводить до труднощів насамперед через те, що потрібно бути готовим відмовитися від наближення до істини в тій мірі, в якій намагаються досягти достовірності. І, навпаки, якщо замість ідеї обґрунтування висунути ідею критичної перевірки, критичної дискусії всіх взятих до уваги висловлювань на основі раціональних аргументів, тоді хоча й відмовляються від очевидної достовірності, але, тим не менш, є надія наблизитися за допомогою методу проб і помилок – досвідним шляхом конструюючи перевірювані теорії та критично обговорюючи їх з позиції істотних точок зору – до істини, зрозуміло, усвідомлюючи при цьому, що достовірності нам ніколи не досягти. У цій ситуації попперівський постулат критичної перевірки й заснована на ньому методологія, що пропонуються як альтернатива, можна вважати більш пріоритетною з пізнавальної точки зору. Нове рішення проблеми усуває труднощі, що були каменем спотикання для попередніх спроб, які були орієнтовані на ідею обґрунтування [14, с. 63].

4. Визначення теорії досвіду. Теорія називається теорією досвіду чи спростовною, якщо вона точно розділяє клас усіх можливих базисних висловлювань на два непорожніх підкласи: по-перше, клас усіх тих базисних висловлювань, з якими вона несумісна (які вона усуває або забороняє), К. Поппер називає його класом потенційних спростовувачів теорії; по – друге, клас тих базисних висловлювань, які їй не суперечать (які вона «допускає»). Більш коротко вчений формулює визначення так: теорія спростовна, якщо клас її потенційних спростовувачів не порожній [11, с. 65–66]. У літературі з філософії це визначення пояснюється таким чином: подібно логічним позитивістам К. Поппер протиставляє теорію емпіричним реченням. До числа останніх він відносить поодинокі речення, що описують факти. («Це договір купівлі-продажу такого-то будинку, розташованого там-то», приклад мій – В.Д.) Сукупність усіх можливих емпіричних, або, як воліє говорити К. Поппер, базисних, речень утворює емпіричну основу науки, до якої входять і несумісні між собою базисні речення. Наукова теорія, вважає К. Поппер, завжди може бути виражена у вигляді сукупності загальних тверджень. («Усі договори повинні виконуватися сторонами», приклад мій – В.Д.) Подібне твердження можна виразити в еквівалентній формі: «Невірно, що існує договір, який не підлягає виконанню сторонами» (приклад мій – В.Д.). Тому будь-яку теорію

можна розглядати як таку, що забороняє існування певних фактів, чи як таку, що говорить про хибність деяких базисних речень. Наприклад, наша теорія стверджує хибність базисних речень типу: «Там-то й там-то існує договір, необов'язковий для виконання сторонами» (приклад мій – В.Д.). Ось ці базисні речення, що забороняються теорією, К. Поппер й називає потенційними спростовувачами теорії тому, що якщо факт, що забороняється теорією, існує й базисне речення, що описує його істинне, то теорія вважається спростованою. Потенційними тому, що ці речення можуть спростувати теорію, але лише в тому випадку, коли буде встановлена їх істинність. Звідси поняття спростованості визначається як: «теорія спростовна, якщо клас її потенційних спростовувачів не порожній». Спростована теорія повинна бути відкинута. К. Поппер рішуче наполягає на цьому. Така теорія виявила свою хибність, тому ми не можемо зберігати її у своєму знанні. Будь-які спроби в цьому напрямі можуть призвести лише до затримки в розвитку пізнання (юридичного також – В.Д.), до догматизму в науці (юридичній також – В.Д.) і втрати нею зв'язку з досвідом [9, с. 434; 10, с. 569].

5. Спростовність теорій та їх спростування. Як критерій демаркації науки та псевдонауки К. Поппер запропонував принцип спростованості, тобто принципової спростованості будь-якого знання, що претендує на статус науковості. Згідно з цим критерієм, висловлювання чи системи висловлювань містять інформацію про емпіричний світ лише в тому випадку, якщо вони мають здатність прийти в зіткнення із досвідом, або більш точно – якщо їх можна систематично перевіряти, тобто піддавати (відповідно до певного «методологічного рішення») перевіркам, результатом яких може бути їх спростування [15, с. 13, 35]. В науці не можуть існувати висловлювання, які не можна було б перевірити, а отже, в ній не може бути й висловлювань, які не можна було б спростувати, спростувавши деякі і їхніх наслідків. Відтак, стверджує К. Поппер, ми приходимо до наступної точки зору. Системи теорій перевіряються шляхом виведення з них висловлювань меншої міри універсальності. Ці висловлювання, у свою чергу, оскільки вони також повинні допускати інтерсуб'єктивну перевірку, перевіряються схожим чином аж до нескінченності. Цілком очевидно, що перевірки не можуть здійснюватися до нескінченності; рано чи пізно нам доведеться зупинитися. Але неможливість нескінченного продовження перевірок зовсім не суперечить вимозі, згідно з якою кожне наукове висловлювання повинно допускати перевірку. Справа в тому, пояснює К. Поппер, що він не вимагає, щоб кожне наукове висловлювання було дійсно перевірене, перш ніж воно буде прийняте. Він вимагає тільки, щоб кожне таке висловлювання допускало перевірку, або, інакше кажучи, він відмовляється прийняти точку зору, згідно з якою в науці існують висловлювання, які нам слід покійно прийняти як істинні тільки тому, що перевірити їх виявляється неможливим з логічних підстав [11, с. 25–26]. Фактично остаточного спростування теорії взагалі не можна здійснити, позаяк завжди можна заявити, що експериментальні результати ненадійні або що розбіжності, які, мовляв, існують між даною теорією та експериментальними результатами, лежать на поверхні явищ і зникнуть при подальшому розвитку нашого пізнання. В боротьбі проти Ейнштейна

обидва згаданих типа аргументів використовувалися на підтримку ньютонівської механіки. Подібні аргументи переповнюють сферу суспільних наук. Якщо ви наполягаєте на суворому доказі (чи суворому спростуванні) в галузі емпіричних наук, то ви ніколи не зможете отримати з досвіду якусь користь та ніколи не пізнаєте міру своєї помилки [11, с. 28]. Звісно ж К. Поппер не має на увазі, пояснює П. Бернайс, що будь-яке наукове висловлювання дійсно спростовується – це було б воістину катастрофою. Він має на увазі «спростовність у принципі». Це означає, що теорія чи висловлювання, що розглядається, повинні мати такі наслідки, які за своєю формою й характером допускають можливість виявитися хибними [4, с. 154]. Ми повинні провести чітку відмінність між спростовністю та спростуванням, стверджує К. Поппер. Спростовність вчений запровадив винятково як критерій емпіричного характеру системи висловлювань. Що ж стосується спростування, то повинні бути сформульовані спеціальні правила, що встановлюють, за яких умов система повинна вважатися спростованою. К. Поппер зазначає, що теорія спростована, якщо ми прийняли базисні висловлювання, що суперечать їй. Ця умова необхідна, але недостатня, оскільки ми знаємо, що не відтворювані окремі події не мають значення для науки, тому кілька випадкових базисних висловлювань, що суперечать теорії, навряд чи змусять нас відкинути її як спростовану. Ми будемо вважати її спростованою тільки в тому випадку, якщо нам вдасться відкрити відтворюваний ефект, який спростовує теорію. Іншими словами, ми визнаємо спростування тільки тоді, коли висунута й підкріплена емпірична гіпотеза низького рівня універсальності, що описує такий ефект [11, с. 66].

Висновки. Згідно з філософією науки «критичний розум» теорії вважаються науковими, якщо існує принципова можливість їх спростування. Таке розуміння науковості може бути прийнятним для правових теорій у рамках логіко-методологічної концепції критично-правового мислення, що висунута автором цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Козюбра М.* Співвідношення філософії і загальної теорії права: історія і сучасність // *Філософія права і загальна теорія права.* – 2012. – № 1.
2. *Рабінович П.* Висновки та рекомендації з актуальної теми // *Право України.* – 2014. – № 1.
3. *Кельман М.С.* Методологічна ситуація у сучасному правознавстві та тенденція розвитку його методології // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 5.
4. *Эволюционная эпистемология и логика социальных наук.* Карл Поппер и его критики. – М.: Эдиториал УРСС, 2000.
5. *Popper Karl R.* Conjectures and refutations. The Growth of Scientific Knowledge [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rosenfels.org/Popper.pdf>.
6. *Сенетий Д.П.* Критичний раціоналізм Карла Поппера: пізнання шляхом проб і помилок, припущень і спростувань // *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* – Випуск 40. – 2010.
7. *Шишков И.З.* В поисках новой рациональности: Философия критического разума. Изд. 2-е. – М.: Эдиториал УРСС, 2010.

8. Miller David. Objective Knowledge [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/miller/foreword2009.pdf>.

9. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: И.Т. Фролов и др. – М.: Республика, 2003.

10. Історія філософії: підручник / В.І. Ярошовець, О.В. Александрова, Г.С. Аляєв та ін.; за ред. В.І. Ярошовця. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010.

11. *Popper Karl*. The Logic of Scientific Discovery [Electronic resource]. – Access mode: <http://strangebeautiful.com/other-text/popper-logic-scientific-discovery.pdf>.

12. *Popper Karl*. What is dialectic? [Electronic resource]. – Access mode: http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf.

13. *Popper Karl R*. The logic of the social sciences [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf.

14. *Альберт Х.* Трактат о критическом разуме / Пер с нем., вступ., примеч. И.З. Шишкова. – М.: Едиториал УРСС, 2003.

15. *Садовский В.Н.* Карл Поппер и Россия. – М.: Эдиториал УРСС, 2002.

REFERENCES

1. *Koziubra M.* Spivvidnoshennia filosofii i zahalnoi teorii prava: istoriia i suchasnist // *Filosofii prava i zahalna teoriia prava*. – 2012. – № 1.

2. *Rabinovych P.* Vysnovky ta rekomendatsii z aktualnoi temy // *Pravo Ukrainy*. – 2014. – № 1.

3. *Kelman M.S.* Metodolohichna sytuatsiia u suchasnomu pravoznavstvi ta tendentsiia rozvytku yoho metodolohii // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: *Yurysprudentsiia*. – 2013. – № 5.

4. *Evolutsionnaya epistemologiya i logika sotsial'nykh nauk*. Karl Popper i ego kritiki. – М.: Editorial URSS, 2000.

5. *Popper Karl R*. Conjectures and refutations. The Growth of Scientific Knowledge. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rosenfels.org/Popper.pdf> Shishkov I.Z. V poiskakh novoy ratsional'nosti: Filosofiya kriticheskogo razuma. Izd. 2-e. – М.: Editorial URSS, 2010.

6. *Sepetyi D.P.* Krytychnyi ratsionalizm Karla Poppera: piznannia shliakhom prob i pomylok, prypushchen i sprostuvan // *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. – Vypusk 40. – 2010.

7. *Shishkov I.Z.* V poiskakh novoy ratsional'nosti: Filosofiya kriticheskogo razuma. Izd. 2-e. – М.: Editorial URSS, 2010.

8. *Miller David*. Objective Knowledge. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/miller/foreword2009.pdf>.

9. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И.Т. и др. – М.: Республика, 2003.

10. Історія філософії: підручник / В.І. Ярошовець, О.В. Александрова, Н.Іє. Аляєв та ін.; за ред. В.І. Ярошовця. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010.

11. *Popper Karl*. The Logic of Scientific Discovery. [Electronic resource]. – Access mode: <http://strangebeautiful.com/other-text/popper-logic-scientific-discovery.pdf>.

12. *Popper Karl*. What is dialectic? [Electronic resource]. – Access mode: http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf.

13. *Popper Karl R.* The logic of the social sciences / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf.

14. *Al'bert Kh.* Traktat o kriticheskom razume / Per s nem., vstup., primech. I.Z. Shishkova. – М.: Editorial URSS. – 2003.

15. *Sadovskiy V.N.* Karl Popper i Rossiya. – М.: Editorial URSS, 2002.

Десятник В.О. Проблема науковості теорій

Стаття містить аргументи філософії науки «критичний розум», згідно з якою теорії вважаються науковими, якщо існує принципова можливість їх спростування.

Ключові слова: підтвердження теорій, обґрунтування теорій, перевірка теорій, критика теорій, спростовність теорій, спростування теорій.

Десятник В.А. Проблема научности теорий

Статья содержит аргументы философии науки «критический разум», согласно которой теории считаются научными, если существует принципиальная возможность их опровержение.

Ключевые слова: подтверждение теорий, обоснование теорий, проверка теорий, критика теорий, опровержимость теорий, опровержения теорий.

Desiatnyk V. The Problem of Scientific of Theories

This article contains arguments of philosophy of science “critical mind”, according to which, theory considered scientific, if there is a fundamental opportunity to refute them.

Keywords: Confirmation of theories; Theories study; Test of theories; Criticism of theories; Refutable of theories; Refutations of theories.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2016.